

İSLAM'DA EKONOMİK SİSTEM

Prof. Dr. Osman ESKİCİOĞLU*

Özet

İslam, bir hukuk düzeni getirdiğine göre onun ekonomik bir sistemi de getirmiş olduğunu kabul edilmesi gerekir. İslambirey ile toplumu, fert ile devleti birleştirmiştir. İslam'ın her alandaki hükümleri toplumsal dengeyi belirli ölçüde dengesinde tutmaktadır. Onun için birey için verilen hükümlerve topluma verilmiş olan hükümler bir bütünlük içindedir. Dünyadaki her varlık, kendisi üzerine düşen görevlerini Allah'ın koyduğu hükümlerle yerine getirmeye çalışır.İslam'da üretim, tüketim, mübadele, tedavül alanlarında, ithalat ve ihracat, tasarruf ile yatırım alanlarında, mülkiyet, vergi ve ekonominin diğer tüm alanlarında esaslar getirilmiştir. İnsan'da hayatı boyunca ferdi ve toplumsal muamelelerde bu prensip ve hükümlere uymaya çalışma çabası ve gayretinde olmalıdır.

Economic System Of Islam

Since Islam has got certain concrete provisions on law, it should also be accepted that it has economical dimensions and systems. Islam unites individual and society, and citizen and state. Islam orders to strike a fine balance in every aspect of social realities. Therefore, the rules and regulations imposed by the religion for individual and state forms a unity. Every individual strives to please his/her creator by fulfilling the responsibilities. Islamic rules are related to production, consumption, exchange, import, export, savings, property ownership, tax and other facets of economy, namely in economical matters. Hence, human beings have to carry out his/her responsibilities in individual and social interactions.

GİRİŞ

İslam'ın ekonomik sistemi veya İslam'da ekonomik sistem dediğimiz zaman bu ifademiz bazılarına yabancı gelebilir. Ancak yeri geldikçe İslam'ın kaynaklarına dayanarak ispat edeceğimiz gibi, İslam'ın da kendisine mahsus, sui jenerist bir sistemi bulunduğu hususu müslüman olmayan yazarlar tarafından bile ileri sürülmekte; yalnız bireyci ve yalnız toplumcu olan sistemlerin yanında hem bireyci ve hem de toplumcu yönü bulunan İslam ekonomisinin esaslarının araştırılmasının insanlık âlemi için faydalı olacağı düşünülmektedir.¹ Çağımızın iktisat profesörlerinden olan Namık Zeki Aral da İslam'ın temel kitabı olan Kuran-ı Kerim'i tetkik etmiş, onun üretim, tüketim, mübadele, tedavül hakkındaki görüşlerini araştırmış, tabiat, emek,

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Jacques Austray, L'İslam Face au Developpement Economique, s. 20; Maruf Devalibi, Marksizm ve Kapitalizm Karşısında İslam (çev: S. Özek) Dava Yayınları, İstanbul 1970, s. 31.

sermaye, alışveriş, vasiyet, miras, inkısam, para, faiz ve kredi hakkındaki emir, nehiy ve tavsiyelerini tespit etmiştir.²

Bugünkü ekonomik sistemlerin ya bireyci-individüalist ya da toplumsosyalist olduklarını söyleyebiliriz. Yani bunlar, bu özellikleri ile eksik ve aksaktırlar. Hâlbuki İslam, birey ile toplumu, fert ile devleti birleştirmiştir ve bunları bir arada dengede tutmaktadır. Onun için bireye olan emirlere terim olarak farz-ı ayn denilir, topluma verilmiş olan emirlere de farz-ı kifaye adı verilir.³ Diğer taraftan Kuran-ı Kerim’de de “Rahman (olan Allah), Kuramı öğretti, insanı yarattı, ona beyanı-konuşmayı öğretti... Semayı kaldırdı ve dengeyi koydu.” buyrulmaktadır.⁴ Bunun için biz, ekonomik, sosyal ve siyasal hayatta yani tüm birey ve toplum hayatlarında doğal dengelerin bulunduğu inanıyoruz. Mesela insanın kendi içi ile dışı dengede olmalı, kişinin düşüncesi ile yaptığı şey bir olmalıdır. Niyeti başka, hareket ve davranışları başka bir insan ve toplum olmaz ve olmamalıdır. İçinde, kalbinde ve gönlünde Allah olan insanlar, merkezinde Allah bulunan iç içe girmiş daireler gibi birbiri ile uyumlu, ahenkli olur ve aynı merkeze bağlı bir düzlem oluştururlar. Onun için bu, insan merkezli bir dünya anlayışının tersine, Allah merkezli bir kâinat anlayışının bir ifadesidir. Zira dini koyan Allah olduğu gibi, bilimi koyan da Allah’tır. Bu sebepten dolayı din ile bilim arasında zıtlık, karşıtlık veya çelişki değil, birliktelik, uyum ve ahenk vardır. Onun için biz, ruh ve bedene sahip olan insanı, din ile bilimin kesiştiği noktadan geçen bir düzlemde yaşayan varlıktır, diye tarif ediyoruz. Böylece görüldüğü gibi beden bilim düzlemini meydana getirirken ruh da din düzenini oluşturur.

Kâinat ise bir tarafta insan ve hayvan, diğer tarafta ise bitki ve cansız varlıklar olmak üzere aynı dört parçalı bir makine gibi durmadan çalışmaktadır. Solunum, sindirim, boşaltım ve dolaşım sistemlerine sahip olan bedenimiz de aynı kâinat gibi bütün parçaları ile birlikte çalışmaktadır. Kuran’da bu mesele, insan ile yerler ve gökler arasında irtibat kurularak yani sanki bunlar birbirine benzetilerek, beden kâinata, kâinat da bedene benzetilerek, bu konularda düşünülmesi istenmektedir. Ayette⁵ “Onlar (yani insanlar), kendi nefisleri hakkında düşünmüyorlar mı? Allah gökleri ve yeri ve bu ikisinin arasındaki şeyleri ancak hak ile ve belirlenmiş bir süre ile yarattı.” buyrulmaktadır. Aslında bu ayette bize göre insanın kendi bedenine bakarak yerler ve gökler hakkında, kâinata bakarak da insan vücudu hakkında düşünerek analoji yoluyla bilgi edinmesine dikkat çekilmektedir.

Kâinat, Allah’ın koyduğu dengeler ile çalıştığı gibi, tüm insan ve toplum hayatı ve toplumun bir parçası olan ekonomik hayat da doğal dengeler ile çalışır. Maalesef ekonomik sistemler bu dengeleri, bu doğal dengeleri bulup kuramadıkları için toplumda yapay sınıflar ve zıt taraflar üretmişlerdir. Hâlbuki ekonomide üretim-tüketim, tasarruf-yatırım, ithalat ve ihracat dengelerinin yanında mal-para, imar-nüfus (iaşe) dengeleri kurulmadan, dini, ahlaki, hukuki ve iktisadi alanda dengeler kurulmadan ve bu alanlar arasında uyum ve ahenk bulunmadan ekonomik çark tam dönmez, sirkülasyon devam etmez ve iktisadi hayat krizlerden kurtulamaz. Zaten bugün sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta görülen krizler kanaatimizce bu doğal dengelerin kurulamamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü ekonomik hayatın temellerinin atıl-

² Namık Zeki Aral, Sebülür Reşat, c. 12, sayı: 287, s. 190-191.

³ Farz-ı Ayn ve Farz-ı kifaye terimleri için bak. Seyyid Şerif Cürcanî, Terimler Sözlüğü, Bahar Yayınları, s. 171.

⁴ Rahman 55/ 1-4, 7.

⁵ Rum 30/ 8.

maya başlandığı 16. Yüz Yılın ortalarında iktisadi bir doktrin-ekol olarak ilk defa sahneye çıkan merkantilizm mektebi bu dengelerden daha çok ifrat ve tefritler üzerine kurulmuştur, diyebiliriz.

Merkantilistler, ilk defa olarak iktisat siyasetini devletlerin gelişme imkânları bakımından ele alan fikir ve idare adamlarıdır. Merkantilizm, paraya dayanır; bu inanca göre altın ve gümüş devleti zenginleştirir. Bu ekol devletçi olduğundan bütün paralar, madenler devletin elinde toplanmalıdır. Altın ve gümüş tek servet kaynağıdır, gibi aşırı bir görüş ortaya koymuşlardır.⁶ Bu aşırılıkları yüzünden bunlara bir tepki gelmesi gerekiyordu. Böylece kendilerine Fizyokratlar adı verilen ekol merkantilistlere karşı çıkmış ve ekonomik hayatın doğal- ilahi bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Her türlü suni ve yapay davranışlar ve dıştan müdahaleler ve muameleler ona fayda yerine zarar verir. Bu konuda fizyokratların kabul ettiği ikinci temel ana fikir şöyledir: Dünyada doğal bir düzen vardır. Bu doğal düzenin kurucusu, dünyayı yaratan kuvvettir. Tanrının kurduğu düzen, insanların düşünebilecekleri sun'i-yapay sistemlerden daha iyi ve daha faydalıdır.⁷

Geçmiş zamanda felsefe dinden ayrıldı, eski Yunanda da ilimler felsefeden ayrılmaya başladı. Rönesans Medeniyetinde Avrupa'da yeniden uyanış, bilim ve teknolojinin gelişmesi sonucu ekonomi müstakil bir bilim dalı haline gelerek yeni bir boyut kazanmaya başladı. Artık ekonomi ev ve çiftlik idaresi anlamına gelmiyor, mal mülk yönetimi ve hayata dair tüm ihtiyaçların tatmini manasına geliyordu ve bireyden daha çok topluma ve devlete doğru bir kayma gösteriyordu. Bu sebeple modern ekonominin bir toplulu ekonomisi olarak, bir taraf ekonomisi olarak doğduğunu veya başka bir ifade ile bir devlet ekonomisi olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. XV. Y.Y.dan sonra orta çağdaki derebeylikler yavaş, yavaş yıkılıp merkezi büyük devletler kurulmaya başlayınca ekonomi de hemen siyasetle-devletle irtibat kurmaya başladı. Nitekim çok geçmeden Antoine de Monchretien adındaki bir Fransız iktisatçısı, ilk defa siyaset ve ekonomi kelimelerini birleştirerek, 1615 yılında "Economie Politique" yani siyasi iktisat adında bir ekonomi kitabı yayınladı.⁸ Bu batıda ilk dönemler o kadar toplumcu ve devletçi idi ki, hatta ferdiyetçilik ve liberalizmin temellerini attığı söylenen Adam Smith bile meşhur eserine "The Welt of Nations" (Milletlerin (ve Devletlerin) Zenginliği) adını veriyordu.⁹ Yani aslında böylece bu ekonomi, kendi teorisinin dengelerini kuramamış olduğundan dolayısıyla onun eksik ve aksak olarak doğduğunu söyleyebiliriz.

İşin gerçeğini dile getirmek gerekirse dinin yerine bilimi ikame etmek isteyen batı filozoflarının ellerinde ölçüp biçecek bir aletleri olmadığı için beşeri olayların sınırlarını çizememişler, nirengi noktalarını tayin edememişlerdir. Buna vergilerde esas dayanak mali gücün varlığı mı, yoksa devlet hizmetlerinden faydalanma mı olduğu hakkında bir türlü karar veremeyip ileri sürdükleri çift yol, iktidar ve istifade teorileri güzel bir örnek teşkil eder.¹⁰ Biz hemen söyleyelim ki, İslam ekonomisinde verginin sebebi kişilerin mali imkâna sahip olmalarıdır. İslâm devletinde normal şartlar altında zekât vergi olduğu gibi, vergi de zekâttır. Çünkü Hz. Peygamber, Hz. Ebu

⁶ Ali Özgüven, Ak İktisat Ans. s. 645.

⁷ Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, Ak Yayınları, İst. 1973, s. 323.

⁸ Feridun Ergin, İktisat, s. 1; Ak İktisat Ans. S. 685; İbrahim Fadıl, İktisat, Akşam Matbaası, İstanbul 1928, s. 4.

⁹ Bkz. Adam Smith, Milletlerin Zenginliği, çev: Haldun Derin, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1948.

¹⁰ Bkz. Memduh Yaşa, Ak İktisat Ansiklopedisi, İstanbul 1973, s. 418, 446.

Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde devlet, zekâtın dışında başka bir vergi almamıştır.

İslâm hukukçuları ayet ve hadislere dayanarak zekâtın sebebinin mal olduğunu söylemişlerdir. Çünkü ayette “Onların mallarından bir sadaka (vergi) al.” buyrulmuştur.¹¹ Serahsi'nin bu ayete dayanarak zekâtın sebebinin mal olduğu hakkındaki görüşünü ifade etmiştir.¹² Zekâtın sebebinin mal olduğu hakkında hadisler de vardır. Kaynaklarda belirtildiğine göre Hz. Muhammed (s.a.v), namaz ile zekâtın arasını açanlarla savaşaacağını bildirdikten sonra “Çünkü zekât mali bir haktır.”¹³, buyurmuştur. Hz. Peygamber devletin hukuki olarak, cebir ve zor ile alacağı şeri-kazai hakkı ifade ederek “Gerçekten malda zekâtтан başka bir hak yoktur.”¹⁴, buyurur. Bireyin kendiliğinden dini, ahlaki, vicdani ve ihtiyari bir hak olarak vereceği bir sadakayı kastederek de “Gerçekten malda zekâtтан başka bir hak vardır.” buyurmuştur.¹⁵

Molla Husrev Mirat adlı eserinde zekâtın sebebinin nisap olduğunu, nema yani üreyen mal olma özelliğinin ise şart olduğunu ifade ettikten sonra şöyle diyor: Aslında nema batini-gizli bir şeydir. Bu sebeple biz nema şartı yerine yıl şartını getirdik. Çünkü malların ve hayvanların üremeleri ve çoğalmaları mevsimler sayesinde gerçekleşir. Hatta mevsimler değiştikçe mallara olan talep de değişir. Böylece yıl, zekât-vergi için şart olmuş olur. Çünkü yılın yenilenmesi nemanın yenilenmesi, nemanın yenilenmesi ise gerçek sebep olan malın yenilenmesi demektir. Böylece yıl yenilendikçe vergi verme işi de yenilenmekte, sebep tekrerrür ettikçe hüküm de tekrerrür etmektedir.¹⁶ Böylece mal zekâtın vücut sebebi olduktan sonra, nisap, yıl ve nema da edasının şartı olmaktadır.

İslam ekonomik sistemi ile diğer bireyci ve toplumcu sistemlerin temel benzerlik veya farklılıklarını ortaya koyduğumuz zaman İslam'ın da bir ekonomik sistemi olup olmadığı meydana çıkar. Bu benzerlik ve farklılığı Kuranı Kerimdeki şu ayet çok açık ve net bir şekilde belirtmektedir. Allah alış veriş yapmayı yani ticaret ve karı helal, faiz alıp vermeyi ise haram kılmıştır.¹⁷ O halde İslam ekonomik düzeninde faiz yasak, ticaret ise serbesttir. Diğer iki ekonomik sisteme baktığımız zaman kapitalizmde hem ticaret ve hem de faizin yasak olduğunu görüyoruz. Sosyalizm ve komünizmde ise ticaretin de ve faizin de yasak edildiğini görüyoruz. Böylece İslam ekonomisinin ticaret serbestliğinde bireyci sistemle, faiz yasağında ise toplumcu sistemle bir benzerlik ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Ekonomik teorilerin veya sistemlerin tam olarak ortaya konulabilmesi için bunların bütünü demek olan toplum nazariyelerinin ifade edilmiş olması gerekir. O nedenle batı dünyasında ekonomik sistem teorileri ile toplum teorileri birbirine yakın çağ ve zamanlarda ortaya atılmıştır diyebiliriz. Fakat bu toplum teorileri, ruh beden, din ve bilim bileşkesi olan insanı ele aldığı için dini boyutu yok veya çok çok az oldu-

11 Tevbe 9/ 103.

12 Serahsi, Mabsut, II, 149.

13 Buhari, İtisam, 2, 28; Müslim, İman, 1; Ebu Davud, Zekât, 1; Tirmizi, Zekât 27, No: 659; Darimi, Zekât, 13.

14 İbn Mace Zekât, 3.

15 Tirmizi, Zekât 27, No: 659; Darimi, Zekât, 13.

16 Molla Hüseyin, Miratü'l-Usul, Amire Matbaası, İstanbul 1890/1307, s. 298.

17 Bakara 2/ 275.

ğundan eksik ve aksak olarak doğmuş olduklarını söyleyebiliriz. Mesela burada toplumsal mukavele ya da sosyal sözleşmeyi ele alalım.

Elmalılı'nın ifadesiyle Allah ile kul arasında geçen fitri bir sözleşmeyi dile getiren ayette "Allah ben sizin rabbiniz değil miyim? dediği vakit "Pekâlâ Rabbimizsin, şahidiz", dediler.", buyrulmaktadır.¹⁸ "İşte Âdem'in ilk evladından itibaren herkes Rabbinin verdiği ve emrettiği insan fıtratını, O'nun verdiği vücuda şühudu alıp kabul etmekle Rabbi ile kendisi arasında böyle bir icap ve kabulün sonucu olan bir fitri akit (doğal bir sözleşme) altına girmiş ve kendi varlığında Rabbine şahitliği ve O'na kulluğu taahhüt etmiştir. İşte bu mukavele ve fitri misak, insanın dindarlığının bir başlangıç noktasıdır. Bu nokta dindarlığın olduğu kadar, hukukun, ahlakın, sosyal hayatın ve medeniyetin de başlangıç noktasıdır ve çekirdeğidir."¹⁹ Elmalılı tam buradan bir dip not çıkarak şunları söylemiştir. İnsan doğuştan, yaratılıştan medenidir diyenler bunu bir anlamda eksik olarak ifade ve itiraf etmiş olurlar. İçtimai mukavele (sosyal sözleşme) ve sosyal ruh teorileri bundan alınmıştır.²⁰ Böylece Yazır'a göre toplumsal sözleşme öğretisiyle ün kazanmış olan ünlü Fransız düşünür Jean-Jacques Rousseau bu nazariyesini eksik olarak ifade ve itiraf etmiştir.

Bu konuda Tevrat ve İncil'e Eski Ahid ve Yeni Ahit denildiği için bütün ilahi kitapların aslında Allah ile yapılan sözleşme metinleri olduklarını söyleyebiliriz. Hatta bu filozofların ve iktisatçıların sosyal alanda ilahi metinlere bakmadan, sadece bilim metoduna dayanarak gözlemlerle teori ve kanun üretmeleri onların çokça yanılmalarına sebep olmuştur, diyebiliriz. Mesela Tunç Kanunu dedikleri şeyin bunun çok güzel bir yanlığı örneği olduğunu dile getirmek isteriz. Çünkü sözde kanun olan "bu ücretler daima asgari geçim seviyesinde olacaktır"²¹ ifadesi kadar saçma bir şey olamaz.

Diğer taraftan İslam'ın önerdiği bir toplumda yapı, mukavele ile değil, doğal olan bir bileşim ve organik bir bileşim gibi kendisini göstermektedir. Bu sebeple bizim hem dini ve hem de bilimsel inancımıza göre insan hayatı, ister birey isterse toplum olsun, ister bir bucak veya isterse bir il ya da devlet olsun toplumsal yapı organik bir bileşimden ibarettir, diyebiliriz. Evet, biz hayatın bir organik yani kimyadaki bir bileşim gibi organik olduğuna kaniyiz. Çünkü toplumda bu bileşimi meydana getiren elamanlar birbirinden ve kendilerinin doğru ve yanlış davranışlarından, günah ve sevap kazanmalarından etkilenirler. Onun için Hz. Peygamber "Bütün müminleri sevgi, merhamet, şefkat ve yardımlaşmada bir vücut gibi görürsün. O vücudun bir organı hastalanınca, vücudun diğer kısımları, uykusuz kalarak ve ateşlenerek, birbirlerini hasta organın elemine paylaşmaya çağırırlar" buyurmuşlardır.²² Yine Hz. Peygamber başka bir hadislerinde "(İslam toplumunda) müminin mümine bağlılığı, taşları birbirine kenetleyen duvar gibidir." buyurmuştur.²³

Bu hadislerden anlaşıldığına göre toplumun doğal-ilahi bir uzviyet olduğu ve aynı zamanda bir organizma düzeninde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yoksa az önce söylediğimiz gibi toplumu oluşturma konusunda Hobbes, Locke ve Rousseau'ların

18 A'raf 7/ 172.

19 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili, IV, 168.

20 Elmalılı Hak Dini IV, 168, dipnot 1.

21 Metin Kutal, Ak İktisat Ansiklopedisi, s, 933-934.

22 Buhari, Edeb, 27.

23 Buhari, Edeb, 36.

ürettiği sosyal sözleşme teorileri Elmalılı'nın da dediği gibi eksik aksak sunumlardan ibarettir, diyebiliriz.

Ekonominin kendi alanında dengeleri kurduğu gibi, diğer alanlarla da aralarında bir denge bulunması gerekir. Hatta bugün sadece kendi kendine kapalı bir ekonomi içinde yaşayan bir devlet veya toplum değil, artık tüm dünya ile irtibatla olan bir devlet ve toplum gerekiyor. Onun için de bölge ile evren, yöre ile küre arasında denge kurmak gerekir. Bu durum devletlerarası ve toplumlar arası münasebetlerde zaruri bir ihtiyaç gibidir. Bu yöresel ile küresel, yöresel ile evrensel olmak yani hem küresel ve hem de yöresel olmak fizikteki statik ve dinamik dengeleri hatıra getirebilir. Bu münasebetleri de fizikteki statik ve dinamik (istikrarlı ve istikrarsız) dengelerle açıklayabiliriz. İstikrarlı denge hareket edebilen bir cismin dengesidir. Bize göre insan toplumları bir canlı gibi hareket etmektedir. Burada önemli olan, hem dengede olmak ve hem de hareket halinde olmaktır. Mesela bir tas içine top gibi küçük bir cisim koyun ve tası hafif sallayın içindeki top durduğu yerden sağa sola ya da aşağı ve yukarı hareketlenir. Tasın sallanması durduğunda top yeniden dengeye gelerek durur. İşte buna dinamik veya istikrarlı denge hali denir. Toplumda meydana gelen arıza ve krizler dışarıdan müdahaleye gerek kalmaksızın yeniden denge haline gelir. İslam'ın önerdiği toplum, işte böyle istikrarlı ve dinamik bir toplumdur. Bize göre Fیزیokratların doğal düzen diye ifade ettikleri kâinattaki düzen de aynen bu ilahi düzenden başka bir şey değildir.²⁴ Bu doğal-ilahi düzeni Müslümanlar, din ile bilimi birleştirerek, içtihat ve icma ederek, kıyas ve konsensüs yaparak bulurlar.

İstikrarsız denge ise tası ters çevirip bu topu tasın tepesine koymak suretiyle anlaşılır. Bu durumda tasın küçük bir hareketi ve sallanması halinde top yerinde duramayıp düşer ve yuvarlanarak tasın dışında bir yerde durur. Bugünkü sistem ve düzen anlayışları ve uygulamaları da müdahaleci ve yapay olduğu için durağandır, statiktir ve tabii ki, istikrarsızdır. Ya da doğal olmayıp yapay olduğu için müdahalecidir ve istikrar da ancak dışarıdan yapılan bir müdahale ile sağlanabilir. İşte toplumdaki kargaşa, ihtilal ve isyanlar bunun için olur.

Bugün ekonomiye müdahale en çok para vasıtasıyla yapılmaktadır. Teknolojinin ilerlemesiyle altın ve gümüş paralar yerini madeni paralara bırakmış, bir zaman sonra kâğıt paranın icat edilmesiyle de madeni para ekonomideki fonksiyonunu büyük çapta kaybetmiş ve tedavülde banknot eden kâğıt paralar dolaşmaya başlamıştır. Karşılıksız para basma eskiye göre çok daha kolay olduğu için hükümetler istedikleri zaman istediği kadar para basarak ihtiyaçlarını karşılamışlar ve ekonomiye de böylece müdahale etmişlerdir. Neticede bir ölçü aleti ve ölçek olan para, bu ölçeklik vasfını kaybettiği ve kendi değerini bile yerinde tutamayıp enflasyona sebep olmasıyla kıymetinde eksilmeler olmuştur. Kendi değerini kaybeden düşük değerli bir ölçü aleti, malların değerini ölçmede kullanılabilir mi? İşte böyle değeri düşük paralar hem ekonomik ve hem de siyasi krizlere sebep olur. Mesela bir yazar tarihte "İstanbul'da çıkan isyanların kâffesi para meselesindendi.", derken bu gerçeğe işaret etmiş oluyordu.²⁵ Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in birinci defa tahttan düşmesini Buçuk Tepe Vakası ile askerlere mağşuş para (değeri düşük para) dağıtılmasıyla bu olayı para meselesine yani enflasyona bağlayanlar vardır.²⁶

²⁴ Bak, Feridun Ergin Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 231.

²⁵ Ahmet Refik, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 1 Kânunusani, 143, No: 84, s. 8.

²⁶ Türk Tarih Encümeni Mecmuası, No: 141, Mart 1926, s. 82.

Hâlbuki zamanımızda bir de döviz problemi vardır. Döviz fiyatları yükselir, merkez bankasına emir verilir; haydi durma hemen müdahale et, piyasaya ya döviz sür veya döviz çek denilir. Müdahale her tarafta vardır. Mesela bir kısım insanlar meydanda toplanmış miting yapıyorlar, içişleri bakanı emir alır asayişî koru denir o da emir verir, haydi polis durma mitingi kontrol altına al, kanun dışı hareket eden bu asilerin üzerine ya su sık veya biber gazı denir. Fakat doğal düzen bu değil, böyle doğal düzen olmaz. Çalışan kazanır, eden bulur, suç işleyen de cezasını mutlaka görür. Doğal-ilahi düzen müdahale edilmeden kendi kendine fitrata uygun bir şekilde çalışır. Zira Kuranda böyle bir hayatın oyun ve eğlenceden ibaret olduğu dile getirilmektedir.²⁷ Çünkü kendilerini ebedi sanıp Allah'a mülaki olmayı yalanlayanlar düşünce ve uygulama itibarıyla rantabl bir sisteme ve düzene sahip olmadıkları için zarar edeceklerdir.²⁸

Eğer İslam, bir hukuk düzeni getirmiş ise onun ekonomik bir sistemi de getirmiş olduğunu kabul edebiliriz. İslam dininin bir hukuku olduğu hususunda Müslüman ve gayri Müslimler bile şahitlik yapmaktadır. Zira 1938 yılında Lahey'de toplanan Uluslar arası Hukuk Konferansı'nda, bu toplantıya katılan Müslim ve gayri-Müslim üyeler, İslam hukukunun mukayeseli hukuk kaynaklarından biri olduğu, canlı ve gelişmeye elverişli olup başlı başına, müstekil ve orijinal bir hukuk olduğu ve hiçbir hukuktan alınmadığı hususunda oy birliği ile karar vermişlerdir.²⁹ Buna göre İslam'ın bir hukuku varsa onun bir ekonomisi ve bir iktisat teorisi ve sistemi de vardır diyoruz. Yalnız İslam'ın iktisat teorisi Kuran ve sünnet başta olmak üzere tefsir, hadis ve fıkıh gibi kaynaklarda, kitabül haraclar, ahkamüs sultaniyeler ve kitabül emvaller gibi eserlerde dağınık ve parça parça bulunmaktadır. Dün İslam âlimleri nasıl İslam hukukunu bu delillere dayanarak ortaya koydularsa, bugün de Müslümanların saydığımız bu delil ve eserlere dayanarak İslam ekonomik sistemini tedvin etme gibi çok büyük ve büyük olduğu kadar da kutsal bir görevleri vardır.

Aslında Kuran-ı Kerimde İslam ekonomisinin esasları ve iskeleti belirlenmiştir. Çünkü ekonominin ilim olarak felsefeden ayrılıp müstekil hale geldiği günden beri ürettiği kelime ve terimlerin birçoğu lafız ve mana olarak ayetlerde geçmektedir. Mesela Kur'an-ı Kerimde emek³⁰, ücret³¹ (İcare: hizmet ve kira akdi), faiz³² (Ribâ), alışveriş (bey)³³, mal³⁴, para³⁵ karz (kredi)³⁶, sermaye³⁷, ihtiyaç³⁸, fayda³⁹, zarar⁴⁰, kazanma

27 Enam 6/ 32.

28 Enam 6/ 31 ayetine bak.

29 Bkz. Muhammed Yusuf Musa, Fıkıh-ı İslam Tarihi, (Çev: Ahmet Meylani), Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık, İstanbul 1983, s. 14; Krş. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, I, 325-326; Ali Himmet Berki, Hukuk Tarihinden İslam Hukuku, s. 5; Abdülkerim Zeydan, İslam Hukukuna Giriş (çev: Ali Şafak), Kayıhan Yay. İst. 2008, s. 37.

30 Necm 53/ 40; Leyl 92/4, İnsan 76/ 22, Enbiya 21/ 94.

31 Talak 65/ 6; Necm 53/ 39; Bakara 2/ 286.

32 Bakara 2/ 275-287; Ali İmran 3/ 130; Nisa 4/ 161.

33 Bakara 2/ 275; Bakara 2/ 282; Nisa 4/ 229; Faiz (Bakara 2/ 275, 276, 279; Ali İmran 3/ 130; Nisa 4/ 161.

34 Bakara 2/ 188; Nisa 4/ 29; Tevbe 9/ 103.

35 Bkz. Varık: Kehf 18/ 19; Para (dirhem) (çoğulu derahim) Yusuf 12/ 20; Para (dinar) (çoğulu denanir) Ali İmran 3/ 75.

36 Maide 5/ 12; Hadid 57/ 18; Teğabün 64/ 17; Müzzemmil 73/ 20.

37 Bakara 2/ 279.

38 Mümin 40/ 80.

(kâr etme)⁴¹, eşyanın (malların ve paraların) değerlerinin düşürülmemesi⁴², zekât (vergi) ve zekâtın dağılım yerleri⁴³, ticaret⁴⁴, ziraat⁴⁵, aldatma⁴⁶, gasp ve hırsızlık⁴⁷ gibi daha birçok konularda ayetler vardır. Bu ayetlerde ekonomik anlamlar ya açık bir kural ve kaide olarak ya da işaretlerle birçok hükümler getirilmiştir. Böylece ekonominin temelini teşkil eden üretim, tüketim, mübadele ve diğer konularda sistemin genel prensipleri tespit edilmiş bulunmaktadır. Tabi bu ayetleri anlamak için Kur'an-ı Kerim'in dilini, ilmî bir şekilde bilmeye yani klasik Arapçayı bilmeye ihtiyaç vardır.

İslam'ın önerdiği toplumda zaruri olarak bulunan biri ekonomi olmak üzere dört tane kurum olduğunu söyleyebiliriz. Bu kurumlar din, bilim, ekonomi ve siyasettir. Aileyi de bunlara ilave edecek olursanız beş merkezli bir toplum ortaya çıkacaktır.

Bazıları da para ekonomiyi ve fabrikayı, kalem bilimi ve üniversiteyi, kılıç yönetimi ve askeriyeyi, koltuk da yönetimi ve meclisi temsil ediyorsa, bu para, kalem, kılıç ve koltuk arasında tam bir birlik, ahenk ve tam bir iş bölümü olması lazım, diyorlar.

Bugün ise yapay sınıflar ve yapay düşman partiler icat edilerek, denge kurulmak istenmektedir. Hâlbuki böyle bir statik zeminde kurulan dengeler, küçük bir rüzgârla bozulmakta ve daha büyük kasırgalara sebep olmaktadır. Oysa tabiatta değişim, her zaman vardır ve bu dinamik ortamda ve doğal düzlem sayesinde küçük dalgalar değil, büyük ve çok büyük fırtınalar bile çok kolay bir şekilde atlatılabilir. Çünkü eşyanın tabiatını çok iyi tanıyıp kavrayarak yepyeni bir toplum inşa edildiği zaman ruh-beden ve ulus-ülke ayaklarına dayanan bir toplumda birey açısından his, fikir, irade ve ünsiyet dinamiklerinin, toplum açısından da din, bilim, iktisat ve siyaset düşünce ve uygulamaları birer kurum olarak birlikte çalışmaktadırlar. İnsan, ruh ve bedenden meydana gelir. Onun ruhi yapısı manevi yönü, bedeni yapısı ise maddi yönünü oluşturur. İnsanların “his ve inanma”, “düşünce”, “irade” ve “ünsiyet” yetenekleri vardır. İnsan önce hisseder ve bu hisleri ile sonra düşünmeye başlar. Düşüncelerini oluşturup bir araya getirerek, bir karara varır ve kendi iradesini kullanır. İradesini kullanırken de diğer insanları, yani içinde yaşadığı toplumu hesaba katar. Böylece psikolojide insanların dört yeteneğinden de bahsedilir.

İnsanın bedenini toplumda ülke, ruhunu ise ulus karşılar. İnsanın yetenekleri toplumda sosyal kurumları oluşturur ve bu kurumlar hep birlikte toplumsal yapıyı meydana getirirler. Sosyolojide bu kurumlar bugün “din”, “ilim”, “iktisat” ve “siyaset” kurumları olarak isimlenmekte ve bunlar, araştırma ve incelemelere konu olmaktadır.⁴⁸

39 Bakara 2/164; Mümin 40/ 80.

40 Nisa 4/ 12.

41 Bakara 2/ 16.

42 Maide 5/ 12; Hadid 57/ 18; Teğabün 64/ 17.

43 Bakara 2/ 43; 83; Müminun 23/ 4; Tevbe 9/ 60.

44 Bakara 2/ 282; Nisa 4/ 29; Tevbe 9/ 24; Nur 24/ 37.

45 Yusuf 12/ 47; Vakıa 56/ 64

46 Şuara 26/ 181-183; İsrâ 17/ 35; Mutaffifin 83/ 1-3; A'raf 7/ 31.

47 Mümtehine 60/ 12.

48 Bak. S. Akdemir, Sosyal Denge, İşaret Yayınları, 1990, s. 38-39.

İslam hukukçuları malı, emeği ve parayı birbirinden farklı kabul ederek bunları ayrı ayrı bölümlerde incelemişlerdir. Yani bunların her birini aynı kanun ve kurallara tabi tutmamışlardır. Hâlbuki çağımız ekonomilerinde mal ile emek aynı kanuna mesele arz talep kanununa tabi tutularak bunlar az olduğu zaman pahalı, çok olduğu zaman ise ucuz muamelesi görüyorlar. Kapitalist iktisatçılar “emek arzından” bahsetmekte ve “on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların liberal iktisadi görüşlerine göre emeğin fiyatı da diğer mallar gibi piyasadaki arz-talep kanununa göre teşekkül edecektir,” demektedirler.⁴⁹ Bu emeğin mal gibi kabul edilmesi, insanı eşya seviyesine indirmekten başka bir şey değildir. Hâlbuki insan maliktir ve sahiptir, süjedir; mal ve eşya ise malik ve sahip olunan şeydir yani objedir. Onun için İslam ekonomik sisteminde fakirler (yani iş gücü olmayanlar) bütçeden kendilerine düşen payı aldıklarından⁵⁰ onların emeklerinin mal gibi pazarlanmalarına ihtiyaç kalmayacaktır.

İslam ekonomik sistemi böylece bir taraftan devletin resmi kuruluşları ile bütçelerle, diğer taraftan da Hz. Peygamber'in “Gerçekten malda zekâtta başka bir hak vardır.”⁵¹ buyruğu üzere, bireyin kendiliğinden dini, ahlaki, vicdani ve ihtiyari bir hak olarak vereceği mali yardımlar sayesinde insanlar istemedikleri halde çalışma mecburiyetinde kalmayacaklar ve hatta işçinin emeğini sendika adı altında bir mal gibi pazarlık yapılması şeklindeki pozisyonlar İslam ekonomik sisteminde bulunmayacak olan durumlardır.

İslam hukukunda ve ekonomik sisteminde mal, emek ve paranın kanun ve kuralları ayrı ayrıdır. Bunlar birbirinden farklı oldukları için, mal, büyü (alışveriş bahsinde); emek icare (hizmet akdi ve kira sözleşmesinde), para da sarf (para değişimi-kambiyo) bahsinde ele alınıp açıklanır ve bunların ayrı hükümleri vardır. Zaten ifade ettiğimiz gibi bu mal, emek ve para ayrı ayrı kanun ve kurallara tabi olurlar. Mesela para bozdurma veya döviz alıp satma muamelelerinde İslam sisteminde peşin olma şartı vardır. Fakat bu şart karzda, ödünç vermede aranmaz. Buna göre öyle bazı muameleler vardır ki, birisinde meşru ve mubah olan bir şey diğerinde gayri meşru, yasak ve haram olabilir.

İslam'ın ekonomik bir sistem getirmiş olduğu hususunda başka bir örnek daha vermek istiyorum. İster inansın ister inanmasın, Yahudi, Hıristiyan, Müslüman, ateist ya da müşrik kim olursa olsun her halde hiçbir kimse İslam'da namaz ibadeti olduğunu ve Kuran'ın namaz kurumunu getirdiğini inkâr edemez. Hemen söyleyelim ki, Kuranı Kerim'de namazı dile getiren bütün kelimelerin sayısı yediyi geçmez. Bunlar ise salât⁵², ikame⁵³, rükû⁵⁴, secde⁵⁵, kıraat⁵⁶, kıble⁵⁷ ve tevliye⁵⁸ kelimeleridir. Hâlbuki yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kuranda ekonomi ile doğrudan ilgili olan ücret, kira, kar, mal, para, emek, hizmet, sermaye, kredi, ihtiyaç, fayda, zarar, kazanıp elde

49 Metin Kutsal, Ak İktisat Ansiklopedisi, 269.

50 Tevbe 9/ 60.

51 Tirmizi, Zekât 27, No: 659; Darimi, Zekât, 13.

52 Bakara 2/ 3; Maide 5/ 55; Enfal 8/3.

53 Tevbe 9/ 71; Nemil 27/ 3; Lokman 31/4.

54 Bakara 2/ 43; Hac 22/ 77; Mürselat 77/48.

55 Fussilet 41/ 37; Hac 22/ 77.

56 Müzzemmil, 73/ 20.

57 Bakara 2/ 142, 144, 145.

58 Bakara 2/ 144, 150.

etme, alışveriş, vergi-zekât, bütçe (sadaka), ticaret, ziraat, aldatma, gasp ve hırsızlık gibi kelimeler bulunmaktadır. Oysa imam, kavm, karye, mısır, belde, toprak gibi ve daha pek çok sayabileceğimiz dolaylı olarak ekonomi ile ilgi olan yüzlerce kelime vardır. Bu bakış açısına göre İslam ve Kuran'da namaz varsa yine İslam ve Kuranda ekonomik sitsem de vardır diyoruz.

İslam ekonomik sisteminin diğer sistemlerden farklı olarak ticaret serbest, faiz ise yasak eksenine oturduğunu söylemiştik. Şimdi ise meseleye daha farklı bir açıdan üretim, tüketim ve vergi esasları açısından bakarak incelemeye çalışalım. Ekonomi için üretim işinin ne kadar önemli bir şey olduğunu uzun uzun açıklamaya gerek yoktur. Ekonomik alanın yarısının üretim yani iş hayatı ve çalışma düzeni olduğunu söyleyebiliriz. Zaten biz, parçacı bir yaklaşımla ele aldıkları için iktisatçıların ekonomi tariflerini eksik bulduğumuzdan şöyle bir tarif getirmek istiyoruz. Ekonomi, çalışma ve yaşama esaslarını anlatan bir ilim ya da çalışma ve yaşama düzenidir, diyoruz.

İslam, kadının da erkeğin de çalışmasına izin vermiş bir dindir.İlgili ayette “Erkeklerle kendi çalışıp kazandıklarından bir pay var; kadınlara da kendi çalışıp kazandıklarından bir pay vardır.” buyrulmaktadır.⁵⁹ Aynı zamanda bu ayetten herkesin çalışıp ürettiği şeye sahip olacağı anlaşılmaktadır. Şu halde üretimde mülkiyet esastır. Bu konuda aynı kuralı getiren ve elemesine, çalışmaya daha çok önem veren başka bir ayet daha vardır. Orada “İnsan için çalışmasından-elemeğinden başka bir şey yoktur.” buyrulmaktadır.⁶⁰ Netice olarak insanın mülkiyetine giren şey ancak onun ürettiği malından ve alın teri hizmetinden ibarettir. Onun için üretimde mülkiyet esastır diyerek insan ürettiğinin sahibi olur neticesine varıyoruz.

Tüketim meselesine gelince, bu konuda da İslam'ın çok farklı bir yöntem uygulayarak insanlar arasında adeta tüketim ortaklığını getirmiş olduğunu görüyor ve İslam ekonomik sisteminde tüketimde, şüyuiyet yani ortaklık vardır. Bu demektir ki, İslam'da herkesin, asli ihtiyaçlarının tatmin edilmesi anlamında tüketme ve yaşama hakkı vardır. Çünkü ayetlerde “Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır”⁶¹ Onların mallarında ihtiyaç sahiplerinden isteyen ve istemeyen için bir hak vardır.”⁶², “Çardaklı ve çardaksız bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, sebzeleri, zeytinleri, narları, birbirine benzer ve benzemez biçimde oluşturan O'dur. Her birinin meyvesinden, olgunlaştığı zaman yiyin ve hasat gününde onun hakkını da verin.”, buyrulmaktadır.⁶³ Buna göre yapılan üretimden ve meydana gelen üründen toplumun hakkı olduğu ve bu konuda ortaklık bulunduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan İslam ekonomisinde yine hiçbir düzende eşi ve benzeri bulunmayan bir vergi sistemi uygulanmaktadır. Burada özet olarak söyleyecek olursak, İslam düzeninde verginin sebebi üretimdir, tüketimden vergi alınmaz. Üretim denilen şey de hem birey ve hem de toplum açısından üretim olması gerekir. Toplum açısından bir üretim meydan gelmiş sayılamayacağı için İslam'da miras ve intikal vergi ve alım satım vergisi yoktur. Ayrıca vasıtalı vergiler de yoktur. İslam'daki vergiler maktu olmayıp yüzde üzerinden alınır. Yerine göre 1/5, 1/10, 1/20 ve 1/40 oranında vergiler

⁵⁹ Nisa 4/ 32.

⁶⁰ Necm 53/ 39.

⁶¹ Zariyat 51/ 19.

⁶² Mearic 70/ 24–25.

⁶³ Enam 6/ 141.

vardır. Normal şartlar altında bu nispetler indirilemez ve çıkarılamaz. Bu vergi konusunda da İslam ekonomisinde zekât sistemi uygulandığını söylemeliyiz.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

İktisadın temel esaslarını içeren mal, emek ve paranın kullanımı ve toplumda dolaşımına ilişkin hükümler İslam kaynaklarının başlıcası olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Bunlar birbirinden farklı oldukları için, mal, büyü (alışveriş bahsinde); emek icare (hizmet akdi ve kira sözleşmesinde), para da sarf (para değişimi-kambiyo) bahsinde ele alınıp açıklanır ve bunların ayrı hükümleri vardır. İslam ekonomik sistemi üretimde mülkiyet, tüketimde şüuyiyet, ortaklık ve vergide ise zekât esaslarının uygulandığı bir sistemdir. Dolayısıyla İslam ekonomik sisteminin her ne kadar bazı yönleri ile şu veya bu rejimlere benzese de bu benzerliğin tıpa tıp olmadığını o sebeple de İslam düzeninin her konuda ve her alanda nevi şahsına münhasır siii jenerist bir sistem olduğunu söylemeliyiz. Yani İslam'da üretim, tüketim, mübadele, tedavül alanlarında, ithalat ve ihracat, tasarruf ile yatırım alanlarında, mülkiyet, vergi ve ekonominin diğer tüm alanlarında esaslar getirilmiştir. Fakat bu esasların hepsi de diğer sistemlerden çok farklı olup İslam düzeninin bünyesi ile uyum sağlar, bir doku uyumsuzluğu meydana gelmez. Zira her sistem kendi bünyesinde geçersizdir.